

МЕТОДОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ЯК ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОГО СВІТОГЛЯДУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Віталій КРАВЦОВ (Кіровоград)

Реалізація основних завдань професійно-педагогічної діяльності, окреслених у Національній концепції розвитку неперервної педагогічної освіти України та інших нормативних документах, вимагає від учителя бути здатним на високому рівні організовувати навчально-виховний процес, вести наукові дослідження, вільно володіти методологією педагогіки, опановувати новими технологіями та інформаційними системами, узагальнювати

передовий педагогічний і методичний досвід, критично оцінювати результати власної роботи, творчо працювати у напрямку професійного самовдосконалення. Як свідчить аналіз сучасної наукової літератури, відповідність сукупності означених вимог може бути забезпечена за умови сформованості у майбутнього вчителя розвинутої методологічної культури, що робить актуальним дослідження теоретичних засад та практики її формування.

Слід відзначити, що теоретичні засади формування методологічної культури майбутнього вчителя обґрунтовані у працях відомих науковців: С. Гончаренка, В. Загвязінського, В. Краєвського, М. Нікандрова, А. Піскунова, Г. Щедровицького та ін.

Узагальнення результатів наукових пошуків останнього десятиріччя, висвітлених у науково-педагогічній літературі, та даних власних пілотажних досліджень, проведених зі студентами Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка і вчителями-практиками шкіл Кіровоградщини, дозволяють стверджувати, що методологічна культура є одним із системотвірних компонентів у структурі професіоналізму вчителя, особистісним новоутворенням, що включає сукупність професійно важливих знань теоретичного і практичного характеру, його педагогічну філософію, якості і характеристики, що уможливають творчий характер професійної діяльності, здатність до наукового аналізу педагогічного процесу та самоаналізу власної діяльності, спрямовують процес професійного самовдосконалення, становлення активної професійної позиції. Таким чином, необхідною умовою успішності професійної діяльності сучасного вчителя є сформованість у нього методологічної культури вже на початку професійної діяльності, тобто в умовах професійної підготовки, що зумовлює актуальність дослідження як сутності і змісту даного утворення, так і педагогічних умов його формування у майбутніх вчителів.

Методологи педагогіки (Є. Бондаревська, Д. Валєєв, П. Кабанов, В. Краєвський, О. Ходусов та ін.) методологічну культуру розглядають як важливу складову професійної культури вчителя, що з одного боку характеризує його професіоналізм, рівень професійного розвитку, з іншого – є інтегративним утворенням у професійній структурі особистості педагога, що спрямовує його особистісний і культурний розвиток у сфері професії, виявляється у здатності до рефлексії педагогічного процесу та власної професійної діяльності, ґрунтується на знанні педагогічної методології.

Педагогічна методологія досліджується в роботах філософів В. Дмитрієнко, Г. Петрової, М. Розова, Г. Щедровицького; педагогів В. Гершунського, С. Гончаренка, В. Загвязінського, В. Краєвського, В. Полонського, І. Лернера, М. Скаткіна, В. Сластьоніна і інших. Основна увага ними приділяється методології конкретних педагогічних досліджень, загальній схемі педагогічних досліджень, методиці застосування в педагогіці загальнонаукових підходів: структурного, діяльнісного,

системного, кібернетичного та інших методологічних підходів до професійної підготовки майбутніх учителів. Крім того, незважаючи на суттєвий внесок науковців в розробку проблем педагогічного світогляду (К. Дмитрієва, Т. Железнова, А. Жохов, М. Колесніков, Л. Реутова, С. Рибін, Л. Фатєєва, М. Фроловська), аспект формування професійного світогляду майбутнього вчителя до сьогодні є малодослідженим.

Тому мета цієї статті – визначити сутнісні характеристики та узагальнити теоретичні підходи до інтерпретації змісту методологічної культури майбутнього учителя як характеристики його професійного світогляду.

У своєму дослідженні методологічну культуру майбутнього вчителя ми розглядаємо як цілісне багаторівневе і багатокомпонентне утворення у структурі його особистості, що містить педагогічну філософію (переконання), знання педагогічної методології, володіння методами і методологією наукового пізнання, розумову діяльність в режимі методологічної рефлексії, розвинуті здібності критичного аналізу педагогічної дійсності, систему інтеріоризованих педагогічних та загальнолюдських цінностей, котрі визначають професійну свідомість і детерміновані властивостями інтегральної індивідуальності.

Педагогічні аспекти вивчення методологічної культури вчителя, на наш погляд, найбільш ґрунтовно висвітлені в роботах Є. Бондаревської, Г. Валєєва, В. Краєвського, А. Кусжанової, В. Сластеніна та ін. На протигагу традиційному уявленню про методологічну культуру, яка пов'язувалася виключно з науковою діяльністю, вони стверджують, що ця культура необхідна в практичній діяльності. Її особливість полягає в спрямованості на перетворення конкретної ситуації, тоді як теоретична діяльність виявляє специфіку цього перетворення на основі тих або інших закономірностей.

Зокрема В. Краєвський до змісту методологічної культури відносить знання, досвід творчої діяльності, досвід емоційно-ціннісного ставлення. Він вважає, що, педагог, який володіє методологічною культурою, повинен знати методологію педагогіки й уміти застосовувати її у процесі розв'язання педагогічних ситуацій. Складовими методологічної культури при цьому визначаються: методологічні знання філософського, загальнонаукового, конкретно-наукового й технологічного рівнів; здатність до проектування й організації навчально-виховного процесу: усвідомлення, формулювання й творче вирішення педагогічних задач, методична рефлексія [6].

Є.Бондаревська під методологічною культурою вчителя розуміє особливу форму діяльності педагогічної свідомості, побудови самим педагогом методології особистісно-професійного саморозвитку [1, с. 112]. Вона наголошує, що особливістю методологічної культури є здатність вчителя до суб'єктивного розуміння педагогічного процесу, вміння вести методологічний пошук тобто оволодіння ним діяльністю з визначення сенсу, основ, ідей педагогічних явищ як особистісно значущих у контексті професійного саморозвитку та здійснення педагогічної діяльності.

Дотримуючись загальної філософської точки зору на сутність світогляду як базової категорії під професійним світоглядом майбутнього вчителя ми розуміємо особистісне новоутворення у вигляді системи поглядів, переконань, орієнтацій та ідеалів, заснованих на загально філософських, методологічних, психолого-педагогічних, спеціальних знаннях, які визначають гуманістичну спрямованість його педагогічної діяльності і знаходять свій вияв у особистісній позиції щодо мети, змісту і способів професійно-педагогічної діяльності.

Теоретико-методологічною основою формування методологічної культури вчителя безумовно є положення теорії діяльності, розроблені Л.Виготським, Е.Ільєнковим, та ін.. В інтерпретації В.Давидова вони мають таке визначення:

- основою психічного розвитку людини є якісна зміна соціальної ситуації її життя або діяльності;
- загальними моментами психічного розвитку людини слугують її навчання та виховання;
- психічні новоутворення, які виникають у людини, похідні від інтеріоризації вихідної форми її діяльності;
- суттєва роль у процесі інтеріоризації належить різноманітним знаково-символічним системам, які виникають в історії культури;
- важливе значення в діяльності й свідомості людини мають її інтелект та емоції, які перебувають у внутрішній єдності [4, с. 133].

Враховуючи положення діяльнісного підходу, як основоположного у теорії професійного становлення особистості, доречно розглядати професійну діяльність сутністю буття людини (як суб'єкта) у сфері педагогічної професії. У цьому контексті, безумовно, процес становлення методологічної культури слід інтерпретувати як складову процесу формування професійної культури вчителя (як утворення, що, на нашу думку, найбільш повно характеризує інтеріоризацію особистістю вчителя системи професійно важливих знань, умінь, навичок, установок, традицій, цінностей,

атрибутів тощо та пов'язаний з цим особистісний розвиток) й погодитись із методологами педагогіки О.Анісімовим, В.Загвязінським, В.Краєвським, В.Полонським, котрі пов'язують формування професійної і методологічної культури майбутнього вчителя з діяльнісно-конструктивним підходом до його навчання і розвитку.

Методологічна культура майбутнього вчителя, як певний прояв і складова загальної культури, є складним утворенням, метасистемою, включає як форми соціального безсвідомого (колективні уявлення і символічні значення), способи трансляції соціального досвіду (традиції, звичаї і ритуали), способи соціалізації особистості (цінності, норми, правила) так і особливості особистісного розвитку.

Оскільки оснащення вчителя засобами саморозвитку пов'язано з адекватним теоретичним розумінням організованості його самосвідомості, визначеного на основі категорії культуuroстворюючої дії (В. Зінченко, В. Кудрявцев, В.Лазарєв та ін.), слід, на нашу думку, розглядати професійний розвиток у контексті культурно-значеннєвої реальності, тобто – як обумовлене взаємодією простору педагогічної діяльності і культурного простору.

Ми враховуємо думку П.Кабанова, що методологічна культура – це механізм, який зберігає людину в даному смисловому полі. Без методологічної культури людина випадає з цього смислового поля із-за різних перешкод, що виникають в ході її діяльності. Звідси не всі методологічні установки потрапляють в розряд культурних, а тільки ті, які показали свою ефективність у практиці їх застосування, яким віддається перевага [5, с.15-17].

Враховуючи характер виникаючих у процесі праці справжнього професіонала пікових (А.Маслоу) та трансцендентних (А.Чиксентміхайя) переживань, досягнення “акме” – це напруження всіх сил. Таке відбувається, коли в модусі життєвих цілей, у світоглядно – спрямовуючій функції методологічної культури закріплюється вимога обов'язкового досягнення поставлених життєвих цілей. Відповідно, коли сенсом діяльності стає реалізація комплексу життєвих і професійних цілей, закріплених у професійній культурі, “акме” стимулює накопичення, збільшення актуальних можливостей особистості, її творчу діяльність, свободу і відповідальність, тобто – самореалізацію в професії.

Цінності можуть проявлятися як значення, як мета і як принцип поведінки. В останньому випадку ціннісні орієнтації, що досягають значення принципу, дозволяють досягти згоди в соціальній групі. Цінність як норма дозволяє

посилити впорядкованість взаємодії у субкультурі чи професійній групі, чітко визначити виконання відпрацьованих правил.

Відтак необхідною умовою формування методологічної культури майбутніх учителів є врахування принципів педагогічної аксіології та акмеології, (С.Анісімов, О.Деркач, О.Здравомислов, М.Каган, В.Розанов, В.Тугаринов) у процесі їхньої соціалізації та професійної підготовки.

Спробуємо конкретизувати зміст методологічної культури як утворення, що визначає особливості професійного світогляду (що за логікою має містити не тільки методологію професійного мислення та здатності до науково-педагогічного пізнання і діяльності, але й інтегрувати цілісне усвідомлення змісту професійної діяльності, системи загальнолюдських і професійних цінностей та визначати на їхній основі професійне самоусвідомлення, життєву мету, життєву й професійну позицію, мету професійної діяльності, стійку мотивацію до професійного самовдосконалення і самореалізації).

З цих позицій до змісту методологічної культури педагога слід насамперед віднести знання методологічних засад навчання і виховання, нетрадиційних підходів для відпрацювання стратегії усієї педагогічної діяльності, адже принципові положення, що визначають загальну організацію, вибір змісту, форм і методів навчання, загальної філософії організації освітнього процесу, визначаються загальною методологією педагогічного процесу.

Отже, методологічні знання, уміння й навички методологічного аналізу педагогічного процесу та власної професійної діяльності, здатність до організації науково-дослідницької роботи є важливими показниками методологічної культури вчителя.

Загалом треба погодитися з А.Ходусовим [7], який розрізняє внутрішньоструктурний та зовнішньоструктурний вияви методологічної культури, які в сукупності забезпечують цілісне уявлення про структуру досліджуваної категорії.

З погляду зовнішньоструктурного пояснення, методологічна культура вчителя – є складовою його професійної культури, видом соціальної культури.

Звертаючись до внутрішньоструктурного пояснення методологічної культури вчителя, є всі підстави враховувати сучасні концепції діяльного і особистісного підходів. Враховуючи, що свідомість будь-якої людини унікальна, так само і свідомість вчителя має свої неповторні особливості. Вона вбирає у себе такі універсальні показники свідомості індивіда, як активність, здатність до рефлексії, до самоспостереження тощо, що говорить про

наявність стійких, інваріантних структур, схем свідомості. Проте базовою основою свідомості та світогляду вчителя (і в цьому його особливість) є образ його педагогічної філософії, що організовує свідомість особливим способом.

Педагогічна діяльність може має будуватися на розробленій учителем індивідуалізованій моделі рефлексії, психологічною базою якої є «Я-концепція». Залучений до педагогічної діяльності вчитель дістає можливість постійно оцінювати себе на кожному етапі діяльності, аналізувати свої професійні можливості впливу на дитину, здатність за допомогою емпатії проникнути в світ його інтересів і захоплень. Педагогічна діяльність у режимі індивідуалізованої моделі рефлексії систематично спонукає вчителя виявляти такі якості, як рефлексія, емпатія, емоційність, креативність.

Таким чином, суть і структура методологічної культури можуть бути подані й описані як певна емпірична реальність, як образ, що безпосередньо постає перед вчителем в його «внутрішньому досвіді» і скеровує його практичну діяльність.

Єдність структурних компонентів методологічної культури, що охоплюють мотиваційну, інтелектуальну, духовно-етичну й діяльнісно-практичну сфери особистості вчителя, забезпечує новизну мислення і педагогічної діяльності, а це сприяє актуалізації його професійного досвіду. Як цілісна сукупність елементів, методологічна культура розвивається за умови, якщо вона стає системним новоутворенням особистості вчителя, виробляється, «привласнюється» ним у процесі діяльності. Динаміка розвитку методологічної культури забезпечується суб'єктивними змістовно-якісними характеристиками потенціалу вчителя.

Наступною, не менш важливою характеристикою методологічної культури вчителя є її зміст, поданий у вигляді таких критеріїв: усвідомлення ролі методології в професійно-особистісному розвитку; ставлення до педагогічної діяльності; факт реального використання методології у професійній діяльності, здатність до методологічної рефлексії педагогічного процесу.

Методологічна культура вчителя також характеризується діяльнісно-операційним блоком за наступними критеріями: усвідомлення системи принципів, способів організації і побудови теоретичної та практичної діяльності; ставлення до способів діяльності в цілому; факт реалізації способів педагогічної діяльності на основі останніх досягнень методології, психології і педагогіки.

Проявами методологічної культури, що емпірично фіксуються, у вчителів є: уміння

оперувати категоріями філософської та педагогічної методології і основними поняттями, що утворюють концептуальну основу педагогічної науки; установка на перетворення педагогічної теорії в метод пізнавальної діяльності, потребу відтворювати практику навчання і виховання в понятійно-термінологічній системі педагогіки; прагнення виявити єдність і спадкоємність психолого-педагогічного знання в його історичному розвитку; критичне відношення до положень, аргументації, що містяться в площині буденної педагогічної свідомості; рефлексія з приводу передумов, процесу й результатів власної пізнавальної діяльності, а також руху думки інших учасників навчання і виховання; розуміння світоглядних, гуманістичних функцій педагогіки і психології в суспільстві.

Отже, не претендуючи на повноту й вичерпність висвітлення даної проблеми в межах цієї статті, слід констатувати, що методологічна культура є важливою характеристикою професійного світогляду майбутнього вчителя, визначає адекватність сприйняття педагогом професійної дійсності, ефективність професійної діяльності, здатність до самоаналізу й самоактуалізації. Необхідною умовою ефективного формування методологічної культури майбутнього вчителя є використання положень культурологічного, діяльнісного, системного, аксіологічного та акмеологічного підходів у процесі професійної підготовки майбутніх вчителів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания / Е.В.Бондаревская, С.В.Кульневич – Ростов-на-Дону: «Учитель», 1999. – 560 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. / С.У.Гончаренко – К.: Либідь, 1997. – 374 с.
3. Гуревич П.С. Философия культуры / П.С.Гуревич. – М.: Аспект Прес, 1995. – 288 с.
4. Давыдов В.В. Вклад Э.В. Ильенкова в теоретическую психологию / В.В.Давыдов // Вопросы психологии. – 1994. – №1. – с. 131-135.
5. Кабанов П.Г. Вопросы совершенствования методологической культуры педагога / П.Г.Кабанов. – Томск: Изд-во ТГУ, 1999. – 140 с.
6. Краевский В.В. Методология педагогики: Пособие для педагогов-исследователей / В.В.Краевский. – Чебоксары: Изд-во Чуваш, ун-та, 2001. – 244 с.
7. Ходусов А.Н. Методологическая культура учителя и условия ее формирования в системе современного педагогического образования / А.Н.Ходусов. – Москва – Курск, 1997. – 382 с.
8. Щедровицкий Г.П. Философия. Наука. Методология / Г.П.Щедровицкий. – М.: Шк. культ. политики. – 1997. – 656 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Кравцов Віталій Олександрович – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: дослідження теорії і практики формування методологічної культури майбутнього вчителя.